

Examining the Role of the Ethics of Peaceful Coexistence in History Textbooks of the Humanities⁻

Raheleh Mohammad-Bagher¹

1- Assistant Professor, Department of Islamic Studies Education, Farhangian
University, Tehran, Iran. mohamadbagher@cfu.ac.ir

Abstract

This study aims to investigate the status of the components of the ethics of peaceful coexistence in the history textbooks of the humanities, utilizing Islamic thought. The research method is descriptive and based on content analysis. The units of analysis include text and images. The statistical population of the study comprises all the history textbooks of the humanities for the academic year 2022-2023, with the entire population considered as the sample. The research tool was a researcher-designed content analysis checklist, the validity of which was determined by experts, and reliability was assessed using William Scott's method. The data obtained were analyzed using descriptive indicators in the analytical process of "Shannon entropy." The findings revealed that the components of the ethics of peaceful coexistence were referenced 92 times in the history textbooks of the humanities. Among these components, "rejection of violence" had the highest

⁻Cite this article: Mohammadbaghe, Raheleh. (2024). Examining the Role of the Ethics of Peaceful Coexistence in History Textbooks of the Humanities, Journal in Applied Ethics Studies,3(77), 165-195

<https://doi.org/1022081/jf.2024.69450.1930>

▣ **Publisher:** Islamic Propagation Office of the Seminary of Qom (Islamic Sciences and Culture Academy, Isfahan, Iran). ***Type of article:** Research Article

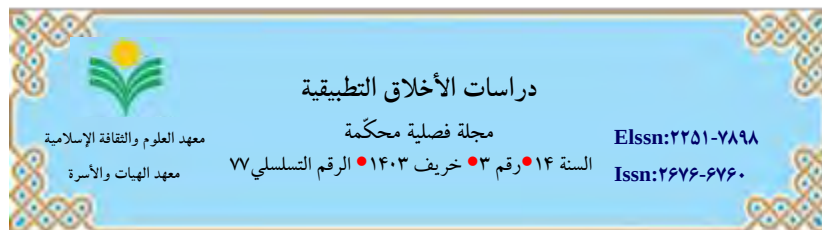
▣ **Received:**2024/07/17 • **Revised:**2024/09/17 • **Accepted:**2024/09/18 • **Published online:**2025/05/28

significance coefficient (0.126), followed by "principle of peacefulness" (0.124), while "winning hearts and expanding social influence" (0.066) and "cooperation in international matters" (0.044) had the lowest significance coefficients.

Keywords

ethics of coexistence, peacefulness, history textbooks, content analysis, Shannon entropy.

دراسة مكانة أخلاقيات التعايش السلمي في كتب التاريخ المدرسية في فرع العلوم الإنسانية^۱

راحله محمدباقر^۱

۱- الأستاذ المساعد في قسم تعليم المعارف الإسلامية، جامعة المعلمين. طهران، إيران.

mohamadbagher@cfu.ac.ir

الملخص

يهدف هذا البحث إلى التعرف على وضعية مكونات أخلاقيات التعايش السلمي في كتب التاريخ المدرسية في فرع العلوم الإنسانية باستخدام الفكر الإسلامي. منهج البحث وصفي ومن نوع تحليل المحتوى، كما وحدة التحليل هي النص والصورة. وأما المجتمع الإحصائي، فهو يشمل جميع كتب التاريخ في فرع العلوم الإنسانية للعام الدراسي ۲۰۲۲-۲۰۲۳، وتم اعتبار المجتمع الإحصائي بأكمله عينته. وأما أداة البحث، فهي عبارة عن قائمة لتحليل المحتوى والتي حدّد الخبراء صلاحيته (Validity)، وتم استخدام طريقة ويليام سكوت لتحديد الموثوقية (Reliability). وقد تم تحليل البيانات الناتجة باستخدام المؤشرات الوصفية في عملية "شانون إنتروبيا" (Shannon entropy) التحليلية. ظهرت نتائج البحث أنه قد وردت في كتب التاريخ

استشهد بهذه المقالة: محمدباقر، راحله (۱۴۰۳). دراسة مكانة أخلاقيات التعايش السلمي في كتب التاريخ المدرسية في فرع العلوم الإنسانية. دراسات الأخلاق التطبيقية، ۳ (۷۷)، صص ۱۶۵-۱۹۵.

<https://doi.org/1022081/jf.2024.69450.1930>

□ نوع المقال: بحث؛ الناشر: مركز الدعوة الإسلامية في حوزة قم (معهد العلوم والثقافة الإسلامية، أصفهان، إيران). © المؤلفون

□ تاريخ الاستلام: ۲۰۲۴/۰۷/۱۷ □ تاريخ التعديل: ۲۰۲۴/۰۹/۱۷ □ تاريخ القبول: ۲۰۲۴/۰۹/۱۸ □ تاريخ الإصدار: ۲۰۲۵/۰۵/۲۸

لفرع العلوم الإنسانية مكونات أخلاقيات التعايش السلمي ٩٢ مرة. في هذه الكتب حصلت المكونتان: "نفي العنف" بمعامل أهمية ٠/١٢٦، و"مبدأ النزوع نحو السلام" بمعامل أهمية ٠/١٢٤ على أعلى معامل الأهمية، والمكونتان: "تأليف القلوب وتوسيع دائرة التأثير الاجتماعي" بمعامل أهمية قدره ٠/٠٦٦، و"التعاون في القضايا الدولية" بمعامل دلالة أهمية قدره ٠/٠٤٤ حصلتا على أدنى معامل دلالة.

الكلمات المفتاحية

أخلاقيات التعايش، السلم، كتب التاريخ المدرسية، تحليل المحتوى، إيترويا شانون.

بررسی جایگاه اخلاق هم‌زیستی مسالمت‌آمیز در کتاب‌های درسی تاریخ

در رشته علوم انسانی

راحله محمدباقر^۱

۱- استادیار گروه آموزش معارف اسلامی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران.

mohamadbagher@cfu.ac.ir

چکیده

هدف از انجام این پژوهش، بررسی وضعیت مؤلفه‌های اخلاق هم‌زیستی مسالمت‌آمیز در کتاب‌های درسی تاریخ رشته علوم انسانی با بهره‌گیری از اندیشه اسلامی بوده است. روش پژوهش، توصیفی و از نوع تحلیل محتواست. واحد تحلیل، متن و تصویر می‌باشد. جامعه آماری پژوهش شامل تمام کتاب‌های درسی تاریخ علوم انسانی در سال تحصیلی ۱۴۰۱-۱۴۰۲ است و کل جامعه آماری به عنوان نمونه در نظر گرفته شد. ابزار پژوهش، سیاهه تحلیل محتوای محقق ساخته است که روایی آن را متخصصان تعیین کردند و برای تعیین پایایی از روش ویلیام اسکات استفاده شد. داده‌های حاصل با استفاده از شاخص‌های توصیفی در فرایند تحلیلی

– **استناد به این مقاله:** محمدباقر، راحله (۱۴۰۳). بررسی جایگاه اخلاق هم‌زیستی مسالمت‌آمیز در کتاب‌های درسی تاریخ در رشته علوم انسانی. مطالعات اخلاق کاربردی، ۳ (۷۷)، صص ۱۶۵-۱۹۵.

<https://doi.org/1022081/jf.2024.69450.1930>

□ نوع مقاله: پژوهشی؛ ناشر: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم (پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، اصفهان، ایران) © نویسندگان

□ تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۴/۲۷ □ تاریخ اصلاح: ۱۴۰۳/۰۶/۲۷ □ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۶/۲۸ □ تاریخ انتشار آنلاین: ۱۴۰۴/۰۳/۰۷

«آنتروپی شانون» بررسی شد. یافته‌های پژوهش نشان داد؛ در کتاب‌های تاریخ علوم انسانی، ۹۲ مرتبه به مؤلفه‌های اخلاق هم‌زیستی مسالمت‌آمیز اشاره شده است. در این کتاب‌ها مؤلفه‌های «نفی خشونت» با ضریب اهمیت ۰/۱۲۶ و «اصل صلح‌جویی» با ضریب اهمیت ۰/۱۲۴ دارای بیشترین ضریب اهمیت، و مؤلفه‌های «تألیف قلوب و گسترش حوزه نفوذ اجتماعی» با ضریب اهمیت ۰/۰۶۶ و «تعاون در مسائل بین‌المللی» با ضریب اهمیت ۰/۰۴۴ دارای کمترین ضریب اهمیت بودند.

کلیدواژه‌ها

اخلاق هم‌زیستی، مسالمت، کتاب‌های درسی تاریخ، تحلیل محتوا، آنتروپی شانون.

مقدمه

مسائل و آسیب‌های تربیتی ناشی از تحولات سریع جوامع بشری، از موضوعات مهمی است که همواره ذهن انسان و اندیشمندان تربیتی و اجتماعی را به خود مشغول کرده است (کریمی خویگانی و رستمی، ۱۳۹۹، ص ۵۶). با بررسی تاریخ درمی‌یابیم جوامع بشری از اجتماعات متنوعی تشکیل شده و زندگی انسان در قالب اجتماع شکل گرفته است؛ زندگی‌ای که مناسبات، مهارت‌ها و توانایی‌های مخصوص به خود را دارد. یکی از این مهارت‌ها، هم‌زیستی مسالمت‌آمیز انسان‌ها با یکدیگر است. به عبارت دیگر «هنر ارتباط برقرار کردن و گفت‌وگو با دیگران» (Tricky & Topping, 2005, p. 369)؛ به این معنا که مردم یک جامعه، با وجود عقاید و مذاهب گوناگون، در آرامش و تعاون با یکدیگر زندگی کنند. در اسلام، صلح و هم‌زیستی مسالمت‌آمیز انسان‌ها با یکدیگر (کریمی‌نیا، ۱۳۸۲، ص ۹۳) و پذیرش حقوق اقلیت‌های دینی (مسترحمی و تقدسی، ۱۳۹۶، ص ۱۸) و تعامل با غیرمسلمانان (کعبی، ۱۳۹۶، ص ۶۱) از اصول پذیرفته‌شده است و اسلام تنها استثنا بر اصل هم‌زیستی را محارب‌ان و متجاوزان به حقوق انسان دانسته است (عبدالمحمیدی، ۱۳۹۱، ص ۲۱۴). در فقه اسلامی، احکام اهل‌ذمه، زمینه هم‌زیستی مسالمت‌آمیز میان اقلیت‌های دینی و مسلمانان را فراهم کرده است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۲۱، ص ۴۱۰). در سیره پیامبر ﷺ، مواردی همچون دعوت از پیروان ادیان توحیدی برای وحدت، نامه به سران حکومت‌ها و پیمان‌نامه‌های ایشان با قبایل دیگر و الزام تعهد بر آن‌ها، برای هم‌زیستی مسالمت‌آمیز مورد استناد قرار گرفته است (کریمی‌نیا، ۱۳۸۲، ص ۹۷). اهل‌بیت علیهم‌السلام به مسائلی همچون احترام به مقدسات و تحمل عقاید دیگران، مدارا با عموم مردم، توهین نکردن به پیروان ادیان و مذاهب، همراهی در امور اجتماعی غیرشیعیان، عیادت از مخالفان خود و جلوگیری از تعصب‌های قومی اهتمام می‌ورزیدند (رستمیان، ۱۳۸۹، ص ۱۰۵). البته در نگاه ایشان، این مقوله به مبانی دینی مقید است تا در عین هم‌زیستی، حفظ باورهای صحیح انسان نیز دچار آسیب نگردد.

بنابراین اسلام، با احترام به جایگاه دیگران و پذیرش حقوق پیروان آنان، بر آزادی عقیده، فکر و توجه به اصول مشترک تأکید داشته و جایی برای توهّمات برتری جویانه پیروان برخی از ادیان باقی نگذاشته است؛ همچنین، پیروان ادیان را به تعاون در مسائل بین‌الادیانی رهنمون می‌کند؛ از این رو، اصل هم‌زیستی مسالمت‌آمیز، به عنوان یکی از اجزای بنیادین حقوق بین‌الملل عمومی نیز شناخته می‌شود؛ به گونه‌ای که بر سطوح بسیار گسترده حقوقی و سیاسی، از جمله رعایت اصول حق حاکمیت، برابری حقوق، مصونیت و تمامیت ارضی کشورها، پرهیز از مداخله در امور داخلی دیگر کشورها، احترام به حق همه ملت‌ها در انتخاب آزاد نظام اجتماعی خویش و فیصله دادن به مسائل بین‌المللی از طریق مذاکره، قابلیت تعمیم دارد (آقابخشی، ۱۳۷۴، ص ۲۴۶). در مطابقت این اصل با دیدگاه اسلامی باید گفت هم‌زیستی مسالمت‌آمیز یکی از محورهای اصلی فکری رفتاری اسلام در حوزه روابط با غیرمسلمانان است. اگرچه به طور دقیق و به معنای امروزی، چنین اصطلاحی در رفتار سیاسی اسلام نبوده، ولی بسیاری از مفاهیم و آموزه‌های اسلامی به انحاء گوناگون با این اصل، سنخیت و تلازم دارد (سرخیل، ۱۳۹۵، ص ۱۴۵)؛ به گونه‌ای که صلح و هم‌زیستی مسالمت‌آمیز در سیاست خارجی از مترقی‌ترین برنامه‌هایی شمرده می‌شود که اسلام آن را اتخاذ کرده است (مسترحمی و تقدسی، ۱۳۹۶، ص ۲۳).

از مهم‌ترین مبانی و زیرساخت‌های تعاملاتی هم‌زیستی مسالمت‌آمیز در اسلام می‌توان به ارتباطات انسانی با محوریت کرامت انسانی، برابری در آفرینش و نفی تبعیض، احترام به آزادی عقیده، ضرورت پذیرش حقوق غیرمسلمانان، نفی خشونت و تکیه بر وجوه مشترک برای تعامل اشاره کرد (رک: سرخیل، ۱۳۹۵، ص ۱۴۶-۱۵۱). از مهم‌ترین نتایج رعایت این موارد بر روابط دولت اسلامی و گسترش مناسبات با غیرمسلمانان می‌توان اخوت انسانی، وجهه‌سازی و تولید اعتبار بین‌المللی برای مسلمانان، تألیف قلوب و گسترش حوزه نفوذ اجتماعی، تعاون

بین‌المللی، اعتمادسازی دینی و افزایش قدرت و اقتدار دولت اسلامی در مواجهه با تهدیدات را برشمرد (رک: سرخیل، ۱۳۹۵، ص ۱۵۲-۱۵۶).

از این منظر، این مهم امکانی فراهم می‌آورد تا مردم جوامع با وجود عقاید گوناگون بتوانند به درجات مختلف، اختلافاتشان را از طریق مسالمت‌آمیز حل و فصل کنند. گرچه گوناگونی فرهنگ‌ها و حفظ هویت‌های منحصربه‌فرد، ضرورت و خواست طبیعی همه جوامع است، اما اغلب در جوامع بشری، وجود این چنددستگی‌ها در کنار یکدیگر و تلاقی آن‌ها، ضریب ایجاد تنش و تصادم میان افراد و فرهنگ‌ها را افزایش داده است. تنوع ادیان، مذاهب، قومیت‌ها، اقلیت‌ها و زبان‌ها بر میزان این پیچیدگی افزوده است. نبود آموزش و درک صحیح از نحوه هم‌زیستی اجتماعی اقوام و ملل و نحل در چنین جوامعی، بساط قوم‌مداری، تعصب و خشونت را خواهد گشود.

هم‌زیستی مسالمت‌آمیز در زبان فارسی، زیستن در کنار همدیگر همراه با سازگاری و همکاری (انوری، ۱۳۸۱، ج ۸، ص ۸۴۰۱) و زندگی دو تن یا دو گروه با یکدیگر در حالی که شاید مناسب یکدیگر نباشند، معنی شده است (دهخدا، ۱۳۷۷، ج ۱۵، ص ۲۳۵۴۱). در زبان عربی، واژه‌های تسامح و تساهل و تصالح و تعایش السِّلْمی معادل این کلمه به‌شمار می‌روند (موحدی ساوجی، ۱۳۹۳، ص ۱۳۲). در حقوق بین‌الملل خصوصی، آن را به رسمیت شناختن اقلیت‌های دینی و قومی در داخل یک سرزمین، احترام به حقوق آن‌ها و آزادی در انجام فعالیت‌های دینی و مذهبی دانسته‌اند (کریمی‌نیا، ۱۳۸۲، ص ۸۹).

با توجه به تفاوت در باورهای دینی و قومی در هر جامعه و وجود سطوحی از مراتب فهم در این خصوص، دستیابی به مبانی مشترک برای تحقق هم‌زیستی مسالمت‌آمیز از اهمیت زیادی برخوردار است. با این پیش‌فرض، توجه به اصل اخلاقی هم‌زیستی مسالمت‌آمیز باید یکی از اهداف عالی وزارت آموزش و پرورش در تعلیم و تربیت کودکان و نوجوانان شمرده شود؛ چراکه در نظام تعلیم و تربیت

جوامع اسلامی، برخورداری از اخلاق کاربردی، از معدود مفاهیمی است که مورد توجه قرار گرفته است. آموزش و تبیین جایگاه هم‌زیستی مسالمت‌آمیز برای تربیت دانش‌آموزان در نظام تعلیم و تربیت کشور اهمیت بسزایی دارد؛ به‌طوری که ارتباطات انسانی با محوریت کرامت انسانی، برابری در آفرینش و نفی تبعیض، احترام به آزادی عقیده، ضرورت پذیرش حقوق غیرمسلمانان، نفی خشونت و تکیه بر وجوه مشترک برای تعامل، سبب توسعه عدالت فردی و اجتماعی و تأمین‌کننده مصالح نظام و استقرار نظم و امنیت خواهد شد، و در سطح بین‌المللی با تأثیر بر روابط دولت اسلامی و گسترش مناسبات با غیرمسلمانان، سبب اخوت انسانی، وجهه‌سازی و تولید اعتبار بین‌المللی برای مسلمانان، تألیف قلوب و گسترش حوزه نفوذ اجتماعی، تعاون بین‌المللی، اعتمادسازی دینی و افزایش قدرت و اقتدار دولت اسلامی در مواجهه با تهدیدات خواهد شد (رک: سرخیل، ۱۳۹۵، ص ۱۵۲-۱۵۶).

بنابراین، مدرسه به‌عنوان تنها نظام اجتماعی که به‌طور فراگیر در دسترس اغلب کودکان و نوجوانان است، مسئول آموزش معلومات به آنان برای ایجاد عادات و طرز تلقی صحیح و اساسی برای یک زندگی امن است. این دانش و مهارت اساسی باید طی دوران تحصیل در دسترس آنان قرار گیرد. در نظام آموزش رسمی، کتاب‌های درسی، بستری مناسب برای زمینه‌سازی و انتقال مفاهیم و آموزه‌های اخلاقی به شمار می‌روند؛ به‌طوری که اغلب فعالیت‌های آموزشی و پرورشی مدارس در چارچوب کتاب درسی و محتوای آن انجام می‌گیرد (دیبایی و دیگران، ۱۳۸۹، ص ۳۰).

آموزش این مهارت‌ها در نظام آموزشی کشور، ذیل درس تاریخ که سرگذشت اقوام و ملت‌های مختلف را روایت می‌کند و تجربه بشری را به همراه دارد، حوزه مهم یادگیری است که درباره انسان و تعامل او در شرایط و ادوار مختلف و جنبه‌های گوناگون این تعامل (سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، مذهبی و...) بحث می‌کند؛ بنابراین، آموزش رعایت اخلاق هم‌زیستی مسالمت‌آمیز، یکی از

موارد مهم در فرایند جامعه‌پذیری (اجتماعی‌شدن) دانش‌آموزان از طریق کتاب‌های تاریخ در مدارس است. با در نظر گرفتن مطالب بالا، توجه به چنین مبحثی در درس تاریخ و نحوه مواجههٔ مردمان گذشته با عقاید و خاستگاه گوناگون در شرایط مختلف زمانی و مکانی، یکی از ضرورت‌های مهم و اساسی در نظام آموزشی کشور است؛ مسئله‌ای که بنا بر برخی از پژوهش‌ها (نجفی و دیگران، ۱۳۹۴؛ وفایی و سبحانی‌نژاد، ۱۳۹۴) در نظام برنامه‌ریزی و تدوین این دروس، چنان‌که باید و شاید بدان پرداخته نشده است؛ از این رو، در برنامه‌های درسی باید بر آموزش‌های لازم و ارتقای آن تأکید شود.

علاوه بر این، با توجه به اهمیتی که امنیت فردی و اجتماعی در زندگی افراد و دانش‌آموزان دارد، لازم است محتوای موجود کتاب‌های درسی به‌عنوان مهم‌ترین عنصر آموزش اخلاق، بررسی و تحلیل شود تا میزان توجه به هریک از مفاهیم مورد نظر مشخص شود. مؤلفه‌های مورد نظر در این پژوهش با توجه به تحلیل محتوای محقق‌ساخته با قضاوت متخصصان انتخاب شده است و در کتاب‌های درسی تاریخ دورهٔ متوسطهٔ رشتهٔ علوم انسانی، نمود عینی دارد تا امکان تطبیق و تأثیرگذاری این مؤلفه‌ها در کتب درسی مشخص شود.

از سوی دیگر، این مؤلفه‌های اخلاقی و اجتماعی میان همهٔ جوامع بشری مشترک هستند و در سطوح ملی و بین‌المللی کاربرد دارند؛ بنابراین، عناوین مؤلفه‌های استخراج‌شده به ترتیب عبارت‌اند از: ارتباطات انسانی با محوریت کرامت انسانی، احترام به آزادی عقیده، تکیه بر وجوه مشترک برای تعامل، گفتگوی مسالمت‌آمیز، تألیف قلوب و گسترش حوزهٔ نفوذ اجتماعی، نفی خشونت، برابری در آفرینش و نفی تبعیض، پذیرش حقوق اقلیت‌ها، اصل صلح‌جویی و تعاون در مسائل بین‌المللی.

با توجه به اینکه کتاب‌های درسی تاریخ از بهترین مراجعی هستند که به‌وسیلهٔ آن‌ها می‌توان مفاهیم هم‌زیستی ادیان و ملت‌ها را به دانش‌آموزان آموزش

داد، مسئله این پژوهش این است که در کتاب‌های تاریخ علوم انسانی به چه میزان به مؤلفه‌های هم‌زیستی مسالمت‌آمیز توجه شده است؟

تاکنون پژوهش‌هایی در این باره انجام شده و هریک جنبه‌هایی را مورد توجه قرار داده‌اند؛ لیکن مرور پژوهش‌ها نشان می‌دهد کتاب‌های درسی تاریخ از لحاظ میزان توجه به مؤلفه‌های اخلاق هم‌زیستی مسالمت‌آمیز، تحلیل محتوا نشده‌اند.

پژوهش حاضر، بررسی کتاب‌های درسی تاریخ در رشته علوم انسانی، براساس آموزش هم‌زیستی مسالمت‌آمیز ملل و نحل (به‌عنوان یکی از موضوعات مهم اخلاق کاربردی) با بهره‌گیری از اندیشه اسلامی است.

روش پژوهش

در این پژوهش، با توجه به ماهیت موضوع، از روش تحلیل محتوا استفاده شده است. روش تحلیل محتوا یکی از روش‌هایی است که پژوهشگران طی سی سال اخیر به‌طور گسترده از آن استفاده کرده‌اند (کرپیندورف، ۱۳۹۴؛ هولستی، ۱۳۷۴). در این روش، پژوهشگر می‌کوشد از طریق مطالعه یک پیام مکتوب یا شفاهی به داده‌هایی دست یابد و به کمک آن‌ها به بررسی سؤالات یا فرضیات تحقیق بپردازد (گال و بورگ، ۱۳۸۴). مراحل تحلیل محتوا عبارت‌اند از: آماده‌سازی و سازمان‌دهی (مرحله قبل از پیام)، بررسی مواد (پیام)، پردازش نتایج (سرمد و دیگران، ۱۳۸۰).

جامعه آماری، نمونه و روش نمونه‌گیری

در پژوهش حاضر، جامعه آماری شامل سه عنوان کتاب درسی تاریخ رشته علوم انسانی دوره متوسطه دوم در سال تحصیلی ۱۴۰۱-۱۴۰۲ است. در این پژوهش نمونه‌گیری انجام نشده و کل جامعه آماری بررسی شده است.

جدول ۱: جامعه آماری پژوهش

کتاب‌ها مشخصات	تاریخ (۱) ایران و جهان باستان	تاریخ (۲) از بعثت پیامبر اسلام تا پایان صفویه	تاریخ (۳) ایران و جهان معاصر
پایه	دهم	یازدهم	دوازدهم
تعداد صفحات	۱۵۲	۱۸۶	۱۶۲
تعداد درس‌ها	۱۶	۱۶	۱۲
کد کتاب	۱۱۰۲۱۹	۱۱۱۲۱۹	۱۱۲۲۱۹
سال انتشار	۱۴۰۲	۱۴۰۲	۱۴۰۲

ابزار اندازه‌گیری

در این پژوهش، برای بررسی کتاب‌های درسی از سیاهه تحلیل محتوای محقق ساخته استفاده شده است. فرم اولیه تحلیل محتوا، براساس دیدگاه‌های کریمی‌نیا (۱۳۸۶)، مبلغی (بی‌تا) و سرخیل (۱۳۹۵) تهیه شد. سپس، برای تغییر و اصلاح در اختیار چهار نفر از صاحب‌نظران این حوزه (استادان رشته‌های تعلیم و تربیت اسلامی) قرار گرفت و پس از اعمال نظرات آن‌ها، فهرست واریسی تحلیل محتوای نهایی تهیه گردید. یک نمونه از هر واحد ثبت‌شده مرتبط با هریک از مؤلفه‌ها در جدول ۲ ارائه شده است.

جدول ۲: نمونه مصادیق واحدهای ثبت‌شده در کتاب‌های درسی تاریخ

پایه تحصیلی	نمونه مصادیق (واحدهای ثبت‌شده)	شماره درس	شماره صفحه
دهم	من... به بدبختی‌های آنان پایان بخشیدم. فرمان دادم... آنان را نیازارند. فرمان دادم که هیچ‌کس اهالی شهر را از هستی ساقط نکند.	۹	۸۴
یازدهم	عقد پیمان برادری میان مسلمانان؛ غزوة خیبر، پیمان صلح با یهودیان ساکن فدک	۴	۳۲
دوازدهم	مدارا و احترام کریم‌خان نسبت به هنرمندان و علما نیز موجب رونق هنر و معماری در زمان او شد.	۲	۲۳
دهم	دین مسیحیت در زمان امپراتور کنستانتین، رونق بی‌سابقه‌ای یافت؛... فرمانی صادر کرد که آزادی این دین را در محدوده امپراتوری روم تضمین می‌کرد.	۶	۶۰

موضوع	پایه تحصیلی	نمونه مصادیق (واحد‌های ثبت شده)	شماره درس	شماره صفحه
نگاه بر حوزه مشترک برای تعامل	یازدهم	این نامه امانی است که عمر، امیرمؤمنان، به مردم ایلیا می‌دهد... کلیساهایشان مسکون و ویران نشود و از آن نگاهند و حدود آن را کم نکنند، از صلیب و اموالشان نیز و در کار دینشان مزاحمت نینند و...	۵	۵۰
	دوازدهم	...اولاً آنکه اهل ایران از عقاید سالفه و سب و رفض نکول و مذهب جعفری را که از مذاهب حقه است قبول نموده و ... (تصویر و متن)... انبوهی از گردشگران از اقوام مختلف ایرانی را مشاهده می‌کنید که علاوه بر زیارت بارگاه حضرت شاه‌چراغ، با افتخار به بقایای کاخ‌های هخامنشی در پاسارگاد و تخت جمشید می‌نگرند. چه چیزی جز دلبستگی به میراث تاریخی و دینی می‌تواند این گونه موجب همدلی و هم‌بستگی اقوام و گروه‌های مختلف شود؟	۲	۱۸
	دهم	پیامبر اکرم (ص) در نخستین ماه‌های پس از هجرت، با هدف ایجاد همدلی و وحدت دینی میان مسلمانان، به آنان توصیه کرد که بدون درنظرگرفتن وابستگی‌های قبیله‌ای، با یکدیگر پیوند برادری برقرار کنند. چون در کعبه معظمه ارکان اربعه مسجدالحرام به ائمه و مذاهب اربعه تعلق دارد، ائمه مذهب جعفری در رکن شافعی با ایشان شریک بوده، بعد از ایشان علی حده با امام خود به آیین جعفری نماز گزارند.	۴	۳۵
	دوازدهم	البته بعضی اوقات نیز دو طرف، مذاکره و سازش را بر ستیز ترجیح می‌دادند و با امضای پیمان صلح، آرامش بر روابط آن‌ها حکمفرما می‌شد.	۲	۱۸
کنشگری مسالمت‌آمیز	یازدهم	مشرکان قریش مانع ورود آن حضرت و پیروانش به مکه شدند. پس از مذاکراتی که میان دو طرف انجام گرفت، در حدیثه پیمان صلحی میان مسلمانان و مشرکان بسته شد.	۴	۳۸
	دوازدهم	نادرشاه از ابتدای حکومت تلاش می‌کرد اختلافات مذهبی میان دو کشور ایران و عثمانی را حل کند. آخرین و مهم‌ترین اقدام او، برپایی شورای نجف در ۱۱۵۵/ق/ ۱۷۴۳م با شرکت هفتاد تن از علمای شیعی و سنی ایران و مناطق هم‌جوار بود.	۲	۱۸
	دهم	نگذاشتم رنج و آزاری به مردم این شهر و این سرزمین وارد آید.	۹	۸۴
	یازدهم	پیامبر پس از آنکه مناطق یهودی‌نشین مانند خیبر را به جنگ گشود، به یهودیان ساکن آنجا اجازه داد همچنان روی زمین‌های آن منطقه کشاورزی کنند و نیمی از محصول سالانه را به حکومت اسلامی بپردازند.	۴	۴۱
تألیف قلوب و گسترش حوزه نفوذ اجتماعی	دوازدهم	-	-	-
	دهم	در روزگاری که قتل و غارت و کشتار، روش معمول فرمانروایان و فاتحان بود، کورش با پرهیز از چنین رفتاری، شکل جدیدی از فرمانروایی را به جهان معرفی کرد.	۹	۸۴
	یازدهم	این نامه امانی است که عمر، امیرمؤمنان، به مردم ایلیا می‌دهد، خودشان و اموالشان و کلیساهایشان و صلیب‌هایشان، سالم و بیمارشان و دیگر مردمشان را امان می‌دهد.	۵	۵۰
دینی-حمولت				

موضوع	پایه تحصیلی	نمونه مصادیق (واحد‌های ثبت‌شده)	شماره درس	شماره صفحه
بررسی در آفرینش و بعضی نفعی	دوازدهم	در روزهای تاسوعا و عاشورا میلیون‌ها تن از مردم در شهرهای مختلف، از جمله تهران، با شرکت در تظاهراتی مسالمت‌آمیز، سقوط حکومت پهلوی و برقراری حکومت اسلامی را فریاد زدند.	۱۰	۱۳۶
	دهم	من برده‌داری را برانداختم. به بدبختی‌های آنان پایان بخشیدم. فرمان دادم که هیچ کس اهالی شهر را از هستی ساقط نکند.	۹	۸۴
	یازدهم	امام علی(ع) در دوران خلافتش تلاش کرد که عدالت و مساوات اسلامی را اجرا کند؛ از این رو، بیت‌المال را به‌طور مساوی میان تمام مسلمانان، اعم از عرب و غیرعرب، سیاه و سفید، و بنده و آزاد، تقسیم کرد.	۵	۴۸
	دوازدهم	-	-	-
تأثیر حقوق اقلیت‌ها	دهم	پادشاهان هخامنشی، ملل تابع خود را در تبعیت از قوانین و آداب و رسوم خود آزاد می‌گذاشتند.	۱۱	۱۰۵
	یازدهم	جزیه، مالیات سرانه‌ای بوده است که فاتحان مسلمان از پیروان اهل کتاب در قلمرو خویش دریافت می‌کردند. زنان، کودکان، سال‌خوردگان، از کارافتادگان و پیشوایان دینی از پرداخت آن معاف بودند. شواهد و مدارک تاریخی نشان می‌دهد که جزیه... بلکه برای تأمین امنیت جان و مال اهل کتاب و معاف کردن آنان از حضور در جنگ وضع می‌شده است.	۵	۵۰
	دوازدهم	بعضی از خصوصیات اخلاقی کریم‌خان مانند... و رفتار مناسب با اقلیت‌های دینی و مذهبی باعث شده است که نام و نشان نیکی از او در تاریخ ایران به جا بماند.	۲	۲۰
	دهم	یکی از انسانی‌ترین و شکوهمندترین فتوحات تاریخ جهان، فتح مسالمت‌آمیز بابل توسط کوروش بزرگ در سال ۵۳۹ ق.م است.	۹	۸۳
اصل صلح‌جویی	یازدهم	پیمان صلح حدیبیه	۴	۳۲
	دوازدهم	مذاکراتی میان ایران و عثمانی صورت گرفت و قراردادهای صلح ارزنة‌الروم اول و دوم میان آن‌ها بسته شد و به کشمکش‌ها پایان داد.	۳	۴۶
	دهم	-	-	-
	یازدهم	نمایندگان این دولت‌ها (آلمان و لهستان و مسکو) آمده بودند به دولت ایران پیشنهاد کنند تا با رؤسای ممالک نام‌برده که اربابانشان بودند، علیه سلطان عثمانی متحد شود... اعتمادالدوله اضافه کرده بود که شاه ایران به پادشاه عثمانی وعده داده است که با یکدیگر در صلح و آرامش زندگی کنند و شاه ایران هیچ نفع و فایده‌ای را از محترم‌شمردن قوی که به شاه عثمانی داده است، بالاتر نمی‌شناسد.	۱۳	۱۴۷
تعارف در مسائل بین‌المللی	دوازدهم	بخشی از سخنرانی دکتر مصدق در جلسه شورای امنیت سازمان ملل متحد... هرچند ما این دعوا را به دلایلی که بعد اقامه خواهیم کرد، در حدود صلاحیت شورای امنیت نمی‌دانیم، اما نمی‌توانیم منکر شویم که سازمان ملل متحد آخرین مرجع و عالی‌ترین مقامی است که مسئول حفظ صلح دنیاست.	۹	۱۲۲

روایی و پایایی ابزار اندازه‌گیری

برای تعیین روایی فهرست وارسی تحلیل محتوا، از روش روایی صوری، محتوایی و نیز نظر متخصصان استفاده شده است. برای تأمین پایایی ابزار اندازه‌گیری از روش ویلیام اسکات^۱ (۱۳۹۱) استفاده شد؛ بدین صورت که فرم تحلیل محتوا در اختیار چهار نفر از صاحب‌نظران حوزهٔ تعلیم و تربیت اسلامی قرار گرفت که ضریب توافق آن‌ها براساس داده‌های زیر ۹۰ درصد به دست آمد.

$$\times 100 C \cdot R = \frac{8 + 9 + 9 + 10}{4 + 10} \times 100 = 90 C \cdot R = \frac{\text{مقوله های مورد توافق}}{\text{کل مقوله ها}}$$

تعیین واحدهای تحلیل

برای تحلیل محتوای کتاب‌های درسی در این پژوهش، متن، تصویر، پرسش و فعالیت‌ها بررسی و واحد تحلیل، مضمون در نظر گرفته شد.

شیوهٔ تحلیل داده‌ها

امروزه برای تحلیل داده‌ها، روش‌های بسیاری ارائه شده است که اساس آن‌ها، محاسبهٔ رتبهٔ درصدی از فراوانی شاخص‌هاست. در این روش‌ها مشکلات ریاضی وجود دارد که از اعتبار نتایج می‌کاهد (آذر، ۱۳۸۰).

در این پژوهش، نتایج با روش «آنتروپی شانون» که برگرفته از تئوری سیستم‌هاست، پردازش شده‌اند. در این روش، تحلیل داده‌ها بسیار قوی‌تر و معتبرتر انجام می‌شود. در نظریهٔ سیستم‌ها، «آنتروپی» شاخصی است برای اندازه‌گیری عدم اطمینان که با یک توزیع احتمال بیان می‌شود (آذر، ۱۳۸۰). براساس این روش که به مدل جبرانی مشهور است، داده‌های تحلیل محتوا با استفاده از شاخص‌های

1. William Scott

توصیفی در فرایند تحلیلی آنتروپی شانون بررسی شد. ابتدا فراوانی مؤلفه‌ها استخراج و در جدول مربوط درج شد.

سپس، داده‌های پژوهش در فرایند تحلیلی آنتروپی شانون (بهنجار کردن داده‌های جدول فراوانی، محاسبه بار اطلاعاتی مقوله‌ها و به‌دست آوردن ضریب اهمیت آن‌ها) تجزیه و تحلیل و توصیف شدند که در ادامه به توضیح مراحل سه‌گانه آن می‌پردازیم:

مرحله اول: ماتریس فراوانی‌های جدول فراوانی بهنجار می‌شوند. برای این کار از این رابطه استفاده شد:

$$P_{ij} = \frac{F_{ij}}{\sum_{i=1}^m} \quad (i = 1, 2, \dots, m, j = 1, 2, \dots, m)$$

هنجار شده ماتریس فراوانی = P، فراوانی مقوله = F

شماره پاسخگو = i، شماره مقوله = j، تعداد پاسخگو = m

مرحله دوم: بار اطلاعاتی هر مقوله محاسبه و در ستون‌های مربوط به آن قرار داده

شد. برای این منظور از رابطه‌ای که در پی می‌آید، استفاده شد:

$$P_j = k \sum_{i=1}^m [P_{ij} \ln P_{ij}] \quad (j = 1, 2, \dots, m)$$

$$K = \frac{1}{L_n m}$$

هنجار شده ماتریس = P = (n, ..., ۲۵)، لگاریتم نبری = Ln

شماره پاسخگو = i، شماره مقوله = j، تعداد پاسخگو = m

مرحله سوم: با استفاده از بار اطلاعاتی مقوله، ضریب اهمیت هریک از

مقوله‌ها محاسبه شد. هر مقوله‌ای که بار اطلاعاتی بیشتری داشته باشد، از درجه

اهمیت (w_j) بیشتری برخوردار است. برای محاسبه ضریب اهمیت از رابطه زیر

استفاده شد:

$$W_j = \frac{E_j}{\sum_{i=1}^n E_j}$$

درجه اهمیت W_j ، بار اطلاعاتی هر مقوله E_j

تعداد مقوله‌ها n ، شماره مقوله j

در روش آنتروپی شانون، به مؤلفه‌هایی که دارای فراوانی بیشتر و توزیع هدفمند باشند، ضریب اهمیت بیشتری تعلق می‌گیرد. نکته ضمنی اینکه صرف فراوانی زیاد نمی‌تواند دال بر ضریب اهمیت زیاد باشد. این روش به‌گونه‌ای است که مؤلفه‌هایی که فراوانی بالا دارند اما توزیع ناهم‌سان و نامتناوب دارند، در مقایسه با مؤلفه‌هایی که فراوانی کمتر، اما توزیع متناوب و همسان دارند، ضریب اهمیت پایینی کسب خواهند کرد (صالحی عمران و سبحانی نژاد، ۱۳۹۴، ص ۲۱۸).

یافته‌های پژوهش

در این بخش یافته‌های تحقیق بر مبنای سؤال پژوهش ارائه می‌شود:

میزان توجه به مؤلفه‌های اخلاق هم‌زیستی در کتاب تاریخ پایه دهم

مطابق جدول ۳، در کتاب درسی تاریخ پایه دهم متوسطه رشته علوم انسانی، در مجموع ۳۲ مرتبه به مؤلفه‌های هم‌زیستی توجه شده است.

در این کتاب به‌ترتیب به مؤلفه‌های «احترام به آزادی عقیده» با ۸ فراوانی (۲۵ درصد)، «ارتباطات انسانی با محوریت کرامت انسانی» و «تکیه بر وجوه مشترک برای تعامل» هریک به‌طور مساوی با ۵ فراوانی (۱۵/۶۳ درصد)، «اصل صلح‌جویی» با ۴ فراوانی (۱۲/۵ درصد)، «تألیف قلوب و گسترش حوزه نفوذ اجتماعی» با ۳ فراوانی (۹/۳۸ درصد)، «نفی خشونت»، «برابری در آفرینش و نفی تبعیض» و «پذیرش حقوق اقلیت‌ها» هریک به‌طور مساوی با ۲ فراوانی (۶/۲۵ درصد) و «گفتگوی مسالمت‌آمیز» با ۱ فراوانی (۳/۱۳ درصد) توجه شده و به مؤلفه تعاون در مسائل بین‌المللی هیچ اشاره‌ای نشده است.

جدول ۳: فراوانی مؤلفه‌های هم‌زیستی در کتاب تاریخ پایه دهم

ردیف	موضوع	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹	۱۰	۱۱	۱۲	۱۳	۱۴	۱۵	۱۶	مجموع	درصد
۱	ارزشیابی انسانیت با محوریت	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۲	۰	۱	۰	۱	۱	۰	۰	۵	۱۵/۶۳
۲	کرامت انسانی	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۲	۰	۱	۰	۱	۲	۰	۰	۸	۲۵
۳	احترام به آزادی عقیده	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۰	۰	۲	۱	۲	۲	۰	۲	۰	۰	۵	۱۵/۶۳
۴	تکیه بر وجود مشترک برای	۶	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۲	۰	۰	۰	۰	۵	۱۵/۶۳
۵	تعامل	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۳/۱۳
۶	گفتگوی مسالمت‌آمیز	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۰	۰	۰	۱	۰	۰	۳	۹/۳۸
۷	تألیف قلوب و گسترش حوزه	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۰	۱	۱	۰	۰	۱	۱	۱	۱	۱	۲	۲۵
۸	نفوذ اجتماعی	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۱	۰	۰	۰	۱	۱	۰	۰	۲	۶/۲۵
۹	نهی خشونت	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۱	۰	۱	۰	۱	۱	۰	۰	۲	۲۵
۱۰	برابری در آفرینش و نفی	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۰	۰	۱	۰	۰	۲	۶
۱۱	تبعیض	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۰	۰	۱	۰	۰	۲	۶
۱۲	پذیرش حقوق اقلیت‌ها	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۱	۰	۰	۱	۰	۰	۴	۱۲/۵
۱۳	اصل صلح‌جویی	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۲	۱	۰	۰	۰	۱	۰	۰	۴	۱۲/۵
۱۴	تعاون در مسائل بین‌المللی	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۱۵	مجموع	۶	۰	۰	۰	۰	۱	۰	۰	۰	۳	۶	۲	۱	۸	۳	۲	۳۰	۸۰/۰۰

میزان توجه به مؤلفه‌های اخلاق هم‌زیستی در کتاب تاریخ پایه یازدهم

مطابق جدول ۴، در کتاب درسی تاریخ پایه یازدهم متوسطه رشته علوم انسانی در مجموع ۳۹ مرتبه به مؤلفه‌های هم‌زیستی توجه شده است. در این کتاب به ترتیب به مؤلفه‌های «احترام به آزادی عقیده» و «اصل صلح‌جویی» هریک به‌طور مساوی با ۸ فراوانی (۲۰/۵۱ درصد)، «ارتباطات انسانی با محوریت کرامت انسانی» با ۵ فراوانی (۱۲/۸۲ درصد)، «تکیه بر وجوه مشترک برای تعامل» و «پذیرش حقوق اقلیت‌ها» هریک به‌طور مساوی با ۴ فراوانی (۱۰/۲۶ درصد)، «گفتگوی مسالمت‌آمیز» و «برابری در آفرینش و نفی تبعیض» هریک به‌طور مساوی با ۳ فراوانی (۷/۶۹ درصد)، «نفی خشونت» با ۲ فراوانی (۵/۱۳ درصد) و «تألیف قلوب و گسترش حوزه نفوذ اجتماعی و تعاون در مسائل بین‌المللی» با ۱ فراوانی (۲/۵۶ درصد) توجه شده است.

جدول ۴: فراوانی مؤلفه‌های هم‌زیستی در کتاب تاریخ پایه یازدهم

ردیف	مؤلفه						
	ارتباطات انسانی با محوریت کرامت انسانی	احترام به آزادی عقیده	تکیه بر وجوه مشترک برای تعامل	گفتگوی مسالمت‌آمیز	تألیف قلوب و گسترش حوزه نفوذ اجتماعی	نفی خشونت	برابری در آفرینش و نفی تبعیض
۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۲	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۳	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۴	۲	۰	۳	۲	۰	۰	۰
۵	۲	۱	۰	۱	۱	۱	۱
۶	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱
۷	۰	۲	۰	۰	۰	۰	۰
۸	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۹	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۱۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۱۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۱۲	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۱۳	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۱۴	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۱۵	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۱۶	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۱۷	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۱۸	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۱۹	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۲۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۲۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۲۲	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۲۳	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۲۴	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۲۵	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۲۶	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۲۷	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۲۸	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۲۹	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۳۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۳۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۳۲	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۳۳	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۳۴	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۳۵	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۳۶	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۳۷	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۳۸	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۳۹	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۴۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۴۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۴۲	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۴۳	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۴۴	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۴۵	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۴۶	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۴۷	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۴۸	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۴۹	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۵۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۵۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۵۲	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۵۳	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۵۴	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۵۵	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۵۶	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۵۷	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۵۸	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۵۹	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۶۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۶۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۶۲	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۶۳	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۶۴	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۶۵	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۶۶	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۶۷	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۶۸	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۶۹	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۷۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۷۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۷۲	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۷۳	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۷۴	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۷۵	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۷۶	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۷۷	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۷۸	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۷۹	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۸۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۸۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۸۲	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۸۳	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۸۴	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۸۵	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۸۶	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۸۷	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۸۸	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۸۹	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۹۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۹۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۹۲	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۹۳	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۹۴	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۹۵	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۹۶	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۹۷	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۹۸	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۹۹	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۱۰۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰

۵	۰	۱	۱	۰	۱	۰	۰	۱	۱	۰	۸
۳	۰	۰	۱	۱	۰	۰	۰	۰	۱	۰	۹
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱۰
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱۱
۳	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۳	۰	۱۲
۲	۱	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱۳
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱۴
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱۵
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱۶
۳۹	۱	۸	۴	۳	۲	۱	۳	۴	۸	۵	مجموع
۱۰۰	۲/۵۶	۲۰/۵۱	۱۰/۲۶	۷/۶۹	۵/۱۳	۲/۵۶	۷/۶۹	۱۰/۲۶	۲۰/۵۱	۱۲/۸۲	درصد

میزان توجه به مؤلفه‌های اخلاق هم‌زیستی در کتاب تاریخ پایه دوازدهم

مطابق جدول ۵، در کتاب درسی تاریخ پایه یازدهم متوسطه رشته علوم انسانی در مجموع ۲۱ مرتبه به مؤلفه‌های هم‌زیستی توجه شده است. در این کتاب به ترتیب به مؤلفه‌های «تعاون در مسائل بین‌المللی» با ۷ فراوانی (۳۳/۳۳ درصد)، «اصل صلح‌جویی» با ۵ فراوانی (۲۳/۸۱ درصد)، «نفی خشونت» با ۳ فراوانی (۱۴/۲۹ درصد)، «احترام به آزادی عقیده» با ۲ فراوانی (۹/۵۲ درصد)، «ارتباطات انسانی با محوریت کرامت انسانی»، «تکیه بر وجوه مشترک برای تعامل»، «گفتگوی مسالمت‌آمیز» و «پذیرش حقوق اقلیت‌ها» هریک به‌طور مساوی با ۱ فراوانی (۴/۷۶) توجه شده و به مؤلفه‌های «تألیف قلوب و گسترش حوزه نفوذ اجتماعی» و «برابری در آفرینش و نفی تبعیض» هیچ اشاره‌ای نشده است.

جدول ۵: فراوانی مؤلفه‌های هم‌زیستی در کتاب تاریخ پایه دوازدهم

دروس	مؤلفه					
	رابطات انسانی با محرومیت گرامت انسانی	احترام به آزادی عقیده	تکیه بر وجود مشترک برای تعامل	گفتگوی مسالمت‌آمیز	تأیید قلوب و گسترش حوزه یهود اجتماعی	نهی خشمونت
۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۲	۱	۲	۱	۱	۰	۱
۳	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۴	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۵	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۶	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۷	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۸	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۹	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۱۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۱۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۱۲	۰	۰	۰	۰	۰	۰
مجموع	۱	۲	۱	۱	۰	۳
درصد	۴/۷۶	۹/۵۲	۴/۷۶	۴/۷۶	۰	۱۴/۲۹
	۲۱	۷	۵	۱	۰	۴/۷۶
	۱۰۰	۳۳/۳۳	۲۳/۸۱	۴/۷۶	۰	۱۴/۲۹

جمع‌بندی تحلیل محتوای کتاب‌های تاریخ رشته علوم انسانی

مطابق جدول ۶، در کتاب‌های درسی تاریخ متوسطه رشته علوم انسانی در مجموع ۹۲ مرتبه به مؤلفه‌های هم‌زیستی مسالمت‌آمیز توجه شده است. به ترتیب کتاب‌های تاریخ پایه یازدهم با ۳۹ فراوانی (۴۲/۳۹ درصد) و پایه دهم با ۳۲ فراوانی

(۳۴/۷۸ درصد) بیشترین فراوانی و کتاب پایه دوازدهم با ۲۱ فراوانی (۲۲/۸۳ درصد) کمترین فراوانی را داشتند. همچنین، در این کتاب‌ها به ترتیب مؤلفه‌های «احترام به آزادی عقیده» با ۱۸ فراوانی (۱۹/۵۷ درصد)، «اصل صلح‌جویی» با ۱۷ فراوانی (۱۸/۴۸ درصد)، «ارتباطات انسانی با محوریت کرامت انسانی» با ۱۱ فراوانی (۱۱/۹۶ درصد)، «تکیه بر وجوه مشترک برای تعامل» با ۱۰ فراوانی (۱۰/۸۷ درصد)، «تعاون در مسائل بین‌المللی» با ۸ فراوانی (۸/۷ درصد)، «نفی خشونت» و «پذیرش حقوق اقلیت‌ها» هریک به‌طور مساوی با ۷ فراوانی (۷/۶۱ درصد) بیشترین فراوانی و «برابری در آفرینش و نفی تبعیض» با ۵ فراوانی (۵/۴۳ درصد) و «تألیف قلوب و گسترش حوزه نفوذ اجتماعی» با ۴ فراوانی (۴/۳۵ درصد) کمترین فراوانی را داشتند.

جدول ۶: فراوانی مؤلفه‌های هم‌زیستی در کتاب‌های درسی تاریخ (پایه‌های دهم تا دوازدهم)

مؤلفه	پایه			مجموع	درصد
	دهم	یازدهم	دوازدهم		
ارتباطات انسانی با محوریت کرامت انسانی	۵	۵	۱	۱۱	۱۱/۹۶
احترام به آزادی عقیده	۸	۸	۲	۱۸	۱۹/۵۷
تکیه بر وجوه مشترک برای تعامل	۵	۴	۱	۱۰	۱۰/۸۷
گفتگوی مسالمت‌آمیز	۱	۲	۱	۵	۵/۴۳
تألیف قلوب و گسترش حوزه نفوذ اجتماعی	۳	۱	۰	۴	۴/۳۵
نفی خشونت	۲	۲	۲	۷	۷/۶۱
برابری در آفرینش و نفی تبعیض	۲	۳	۰	۵	۵/۴۳
پذیرش حقوق اقلیت‌ها	۲	۴	۱	۷	۷/۶۱
اصل صلح‌جویی	۴	۸	۵	۱۷	۱۸/۴۸
تعاون در مسائل بین‌المللی	۰	۱	۷	۸	۸/۷
مجموع	۳۲	۳۹	۲۱	۹۲	۱۰۰
درصد	۳۴/۷۸	۴۲/۳۹	۲۲/۸۳	۱۰۰	

برای پی‌بردن به بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت داده‌های به‌دست آمده، با استفاده از فرمول مرحله اول روش آنتروپی شانون، بهنجار کردن داده‌ها انجام شد که نتایج آن در جدول ۷ گزارش شده است.

جدول ۷: داده‌های بهنجار شده مؤلفه‌های هم‌زیستی در کتاب‌های درسی تاریخ

مؤلفه				
پایه	دوم	یازدهم	دوازدهم	
ارتباطات انسانی با صورت کرامت انسانی	۰/۴۵۴	۰/۵۴	۰/۹۰	
احترام به آزادی عقیده	۰/۴۴	۰/۴۹	۱/۱۱	
نگاه بر وجود مشترک برای تعامل	۰/۵	۰/۴	۱/۱	
گفتگوی مسالمت‌آمیز	۰/۲	۰/۶	۰/۲	
تأیید قلوب و گسترش حوزه نفوذ اجتماعی	۰/۷۵	۰/۲۵	۰	
نفی خشونت	۰/۲۸۵	۰/۲۸۵	۰/۴۲۸	
برابری در آفرینش و نفی تبعیض	۰/۴	۰/۶	۰	
پذیرش حقوق اقلیت‌ها	۰/۲۸۵	۰/۵۷۱	۰/۴۲	
اصل صلح‌جویی	۰/۲۳۵	۰/۴۷۰	۰/۲۹۴	
تعاون در مسائل بین‌المللی	۰	۰/۱۲۵	۰/۸۷۵	

پس از نرمال‌سازی داده‌ها، با استفاده از فرمول مرحله دوم روش آنتروپی شانون، مقدار بار اطلاعاتی (Ej) هریک از مؤلفه‌ها محاسبه شد که در جدول ۸ گزارش شده است.

جدول ۸: مقدار بار اطلاعاتی مؤلفه‌های هم‌زیستی در کتاب‌های درسی تاریخ

مؤلفه‌ها	ارbitاطات انسانی با محوریت کرامت انسانی	احترام به آزادی عقیده	نگاه بر وجود مشترک برای تعامل	گفتگوی مسالمت‌آمیز	تایف قلوب و گسترش حوزه نفوذ اجتماعی	نهی خشونت	برابری در آفرینش و نفی تبعیض	پذیرش حقوق اقلیت‌ها	اصل صلح‌جویی	تعاون در مسائل بین‌المللی
----------	---	-----------------------	-------------------------------	--------------------	-------------------------------------	-----------	------------------------------	---------------------	--------------	---------------------------

بار اطلاعاتی

(Ej)

۰/۵۰
۰/۷۷۸
۰/۸۵۸
۰/۸۶۴
۰/۵۱۱
۰/۹۸۱
۰/۶۱۲
۰/۸۶۹
۰/۹۶۰
۰/۳۶۲

در مرحله پایانی، ضریب اهمیت (Wj) مؤلفه‌های هم‌زیستی با استفاده از فرمول مرحله سوم روش آنتروپی شانون محاسبه گردید که در جدول ۹ آمده است. هر مؤلفه‌ای که بار اطلاعاتی بیشتری داشته باشد، ضریب اهمیت بیشتری دارد.

جدول ۹: مقدار ضریب اهمیت مؤلفه‌های هم‌زیستی در کتاب‌های درسی تاریخ

مؤلفه‌ها	ارbitاطات انسانی با محوریت کرامت انسانی	احترام به آزادی عقیده	نگاه بر وجود مشترک برای تعامل	گفتگوی مسالمت‌آمیز	تایف قلوب و گسترش حوزه نفوذ اجتماعی	نهی خشونت	برابری در آفرینش و نفی تبعیض	پذیرش حقوق اقلیت‌ها	اصل صلح‌جویی	تعاون در مسائل بین‌المللی
----------	---	-----------------------	-------------------------------	--------------------	-------------------------------------	-----------	------------------------------	---------------------	--------------	---------------------------

ضریب اهمیت

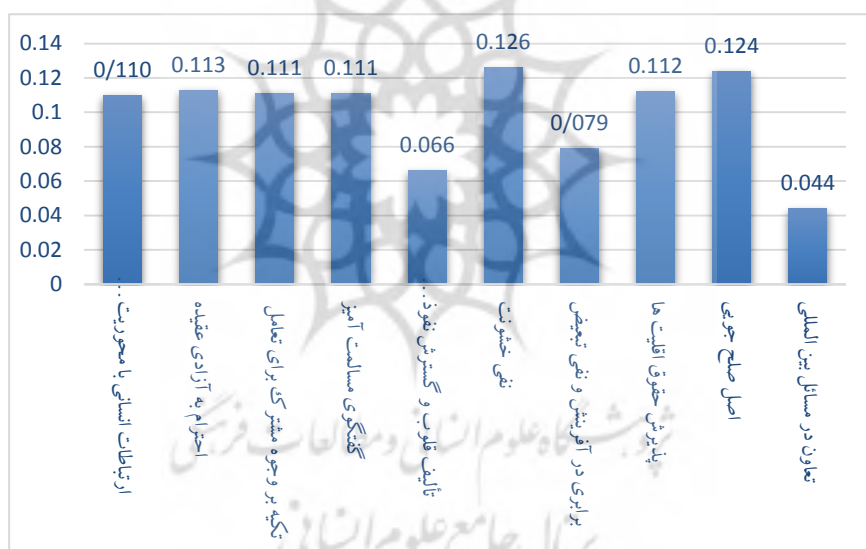
(Wj)

۰/۱۰
۰/۱۳
۰/۱۱۱
۰/۱۱۱
۰/۰۶۶
۰/۱۲۶
۰/۰۷۹
۰/۱۱۲
۰/۱۲۴
۰/۰۴۴

تحلیل داده‌های جدول ۹ نشان می‌دهد در بین مؤلفه‌های هم‌زیستی، به‌ترتیب به «نفی خشونت» با ضریب اهمیت ۰/۱۲۶، «اصل صلح‌جویی» با ضریب اهمیت ۰/۱۲۴، «احترام به آزادی عقیده» با ضریب اهمیت ۰/۱۱۳، «پذیرش حقوق اقلیت‌ها» با ضریب اهمیت ۰/۱۱۲، «تکیه بر وجوه مشترک برای تعامل و گفتگوی مسالمت‌آمیز» با ضریب اهمیت ۰/۱۱۱ و «ارتباطات انسانی با محوریت کرامت انسانی» با ضریب اهمیت ۰/۱۱۰ توجه بیشتری شده است و به مؤلفه‌های «برابری در آفرینش و نفی تبعیض» با ضریب اهمیت ۰/۰۷۹، «تألیف قلوب و گسترش حوزه نفوذ اجتماعی» با ضریب اهمیت ۰/۰۶۶ و «تعاون در مسائل بین‌المللی» با ضریب اهمیت ۰/۰۴۴ توجه کمتری شده است.

نمودار ۱: ضریب اهمیت مؤلفه‌های هم‌زیستی در کتاب‌های درسی تاریخ

نتیجه گیری

پژوهش حاضر با هدف تحلیل محتوای مفاهیم تربیتی و اخلاق هم‌زیستی مسالمت‌آمیز اقوام و مذاهب در کتاب‌های درسی تاریخ در رشته علوم انسانی انجام گرفت. آن گونه که از نصوص دینی و شواهد تاریخی و مستندات ارزشمند علمی برمی‌آید، صلح و هم‌زیستی مسالمت‌آمیز از توصیه‌های قرآن و از اهداف مهم انبیا (به‌ویژه پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله) است. در ایران نیز نمونه‌های انکارناشدنی از این ویژگی و خصوصیت اخلاقی ایرانیان موجود است. با آمیخته‌شدن این فرهنگ کهن و دیرین با دین مقدس و صلح‌جوی اسلام، ارزش‌های اخلاقی و انسانی در بین ایرانیان مسلمان دوچندان شد. آنچه سبب شد مردم طی تاریخ مجذوب فرهنگ اسلام شوند، آیات قرآن و رفتار و اعمال ائمه معصومین علیهم السلام در به‌کارگیری اخلاق رفیق و مدارا بود. روش اسلام در حکومت‌داری و سیاست خارجی بر پایه مذاکره و گفت‌وگو و نفوذ بر فکر و اندیشه مخالفان و غیرمسلمانان بنا شده است. در واقع، دین اسلام از این طریق، زمینه‌های درک حقایق را برای آنان فراهم می‌کند تا با اختیار و بینش درست، اسلام را بپذیرند و رستگار شوند. در اسلام، جنگ، آخرین راهکار است و جنبه دفاعی دارد نه تهاجمی؛ بنابراین هم‌زیستی مسالمت‌آمیز، عاملی مهم در بهبود و رشد روابط بلندمدت مسلمانان به شمار می‌رود.

براین اساس، گنجاندن مؤلفه‌های اخلاق هم‌زیستی در متون کتاب‌های درسی، اهمیت بسزایی دارد و سبب می‌شود دانش‌آموز در زمان تکوین و شکل‌گیری شخصیت خویش، رعایت اخلاق مدارا و هم‌زیستی با دیگران را به‌عنوان یک تکلیف دینی و انسانی تلقی کند. ملاحظات اخلاق هم‌زیستی در دو بخش ملی و بین‌المللی، بخشی از راهبردهای انسانی در راستای زیست مشترک با وجود تمایز سلیق و علایق است؛ به‌طوری که در نصوص دین اسلام نه تنها به رواداری سفارش شده، بلکه ائمه معصومین علیهم السلام به اجرای صحیح آن در جامعه همت گمارده‌اند. رعایت این موضوع در سطح ملی، سبب شکل‌گیری روحیه همکاری و تعاون پیروان

دیگر ادیان با حکومت و حاکمیتی است که تحت لوای آن زندگی می‌کنند و در ایجاد و انسجام وحدت ملی و دفاع از منافع قلمرویی مؤثر است. همچنین، در سطح بین‌المللی نیز با برقراری و استمرار روابط خارجی با دیگر دولت‌ها، به ایجاد هم‌گرایی سیاسی در راستای تقویت بنیان‌های نظام و حکومت و حفظ امنیت و آرامش جهانی منتج خواهد شد؛ از این رو، با توجه به اهمیت و نقش حیاتی این موضوع در فرایند جامعه‌پذیری دانش‌آموزان، ضرورت دارد این مسئله در کتاب‌های درسی تاریخ بررسی شود.

در مجموع، یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد در کتاب‌های درسی تاریخ دوره متوسطه، توجه متعادلی به مؤلفه‌های هم‌زیستی نشده است؛ بنابراین نتایج پژوهش حاضر، بر نامتوازن بودن و ناکافی بودن میزان توجه به این مؤلفه‌ها در کتاب‌های درسی تاریخ در رشته علوم انسانی تأکید دارند.

کتاب‌نامه

- آذر، عادل (۱۳۸۰)، «بسط و توسعه روش آنتروپی شانون برای پردازش داده‌ها در تحلیل محتوا»، *فصلنامه دانشگاه الزهراء*، س ۱۱، ش ۳۷، ص ۱-۱۷.
- آقابخشی، علی (۱۳۷۴)، *فرهنگ علوم سیاسی*، تهران: مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران.
- اسکات، ویلیام (۱۳۹۱)، *تئوری حسابداری مالی*، ترجمه علی پارسائیان، تهران: ترمه.
- انوری، حسن (۱۳۸۱)، *فرهنگ بزرگ سخن*، تهران: سخن.
- دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۷۷)، *لغت‌نامه*، تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
- دیبايي صابر، محسن، حسين جعفری ثانی و محسن آيتی (۱۳۸۹)، «میزان درگیری برنامه درسی فارسی دوره ابتدایی (پایه سوم و چهارم) با مهارت‌های سواد خواندن براساس مطالعه بین‌المللی پرلز»، *فصلنامه نوآوری‌های آموزشی*، س ۹، ش ۳۶، ص ۲۹-۴۹.
- رستمیان، محمدعلی (۱۳۸۹)، «ائمه علیهم‌السلام منادی هم‌زیستی مسالمت‌آمیز»، *هفت آسمان*، س ۱۲، ش ۴۷، ص ۱۰۵-۱۳۰.
- سرخیل، بهنام (۱۳۹۵)، «آثار هم‌زیستی مسالمت‌آمیز بر روابط خارجی دولت اسلامی»، *سیاست متعالیه*، س ۴، ش ۱۵، ص ۱۳۹-۱۶۰.
- سرممد، زهره، عباس بازرگان و الهه حجازی (۱۳۸۰)، *روش‌های تحقیق در علوم رفتاری*، تهران: آگه.
- صالحی عمران، ابراهیم و مهدی سبجانی‌نژاد (۱۳۹۴)، «تحلیل میزان توجه به مؤلفه‌های شهدا و ایثارگران دفاع مقدس در محتوای کتب درسی دوره ابتدایی»، *پژوهش‌های آموزش و یادگیری (دانشور رفتار)*، س ۲۲، ش ۶، ص ۲۱۱-۲۳۴.
- عبدالمحمدی، حسین (۱۳۹۱)، *تساهل و تسامح از دیدگاه قرآن و اهل‌بیت*، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه‌السلام.

کرپندورف، کلوس (۱۳۹۴)، *تحلیل محتوا؛ مبانی روش‌شناسی*، ترجمه هوشنگ نایی تهران: نشر نی.

کریمی خویگانی، روح‌الله و همایون رستمی (۱۳۹۹)، «پردازش علل گرایش و راه‌های پیشگیری از جرائم و آسیب‌های تربیتی در منابع درسی "مطالعات اجتماعی" و "تفکر و سبک زندگی" دانش‌آموزان دوره متوسطه»، *انتظام اجتماعی*، س ۱۲، ش ۲، ص ۵۵-۷۶.

کریمی‌نیا، محمد مهدی (۱۳۸۲)، «ادیان الهی و هم‌زیستی مسالمت‌آمیز»، *رواق اندیشه*، ش ۲۶، ص ۸۸-۱۰۹.

کریمی‌نیا، محمد مهدی (۱۳۸۶)، *هم‌زیستی مسالمت‌آمیز در اسلام و حقوق بین‌الملل*، قم: نشر پژوهشی امام.

کعبی، علی عطیه (۱۳۸۶)، *هم‌زیستی مسالمت‌آمیز میان ادیان آسمانی*، ترجمه حمیدرضا شیخی، مشهد: آستان قدس رضوی، بنیاد پژوهش‌های اسلامی. گال، مردیت و والتر بورگ (۱۳۸۴)، *روش‌های تحقیق کمی و کیفی در علوم تربیتی و روان‌شناسی*، ترجمه نصر و همکاران، تهران: سمت.

مبلغی، احمد (بی‌تا)، *نظریه هم‌زیستی در دین اسلام*، با اتکا به منابع و آرای علمای مذاهب اسلامی، قم: واحد فرهنگی و آموزش اتحادیه بین‌المللی امت واحده.

مستر حمی، سید عیسی و محمد یوسف تقدسی (۱۳۹۶)، «راهکارهای قرآنی هم‌زیستی مسالمت‌آمیز ادیان»، *مطالعات قرآن و علوم*، ش ۱، ص ۱-۲۵.

مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۴)، *تفسیر نمونه*، تهران: دار الکتب الاسلامیه.

موحدی ساوجی، محمد حسن (۱۳۹۳)، «هم‌زیستی مسالمت‌آمیز انسان‌ها از دیدگاه قرآن و نظام بین‌المللی حقوق بشر»، *حقوق بشر*، ش ۱ و ۲ (پیاپی ۱۷ و ۱۸)، ص ۱۳۱-۱۵۸.

نجفی، حسن، مهدی سبحانی نژاد و رضا وفایی (۱۳۹۴)، «تبیین مؤلفه‌های آموزش چندفرهنگی و تحلیل آن در محتوای کتب درسی تاریخ دوره متوسطه ایران»، پژوهش‌نامه تربیتی، س ۱۰، ش ۴۲، ص ۱۱-۳۴.

وفایی، رضا و مهدی سبحانی نژاد (۱۳۹۴)، «مؤلفه‌های آموزش چندفرهنگی و تحلیل آن در محتوای کتب درسی»، نظریه و عمل در برنامه درسی، س ۳، ش ۵، ص ۱۱۱-۱۲۸.

هولستی، ال. آر. (۱۳۷۴)، تحلیل محتوا در علوم اجتماعی و انسانی، ترجمه نادر سالارزاده، تهران: انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی.

Tricky, S. & Topping, K. J. (2005). "Philosophy for Children, a Systematic Review". *Research Paper in Education*, Vol. 19, No.3, pp. 363-378.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

References

- Abdulmohammadi, Hossein (۲۰۱۱). *tolerance and tolerance from the perspective of the Qur'an and Ahl al-Bayt*. Qom: Imam Khomeini Educational and Research Institute.
- Aghabakhshi, Ali. (۱۹۹۵). *Culture of Political Sciences*. Tehran: Center for Information and Scientific Documents of Iran.
- Anvari, Hassan (۲۰۰۰). *Farhang Bozorg Sokhon*. Tehran: Sokhon.
- Azar, Adel (۱۳۸۸). *eee vooomnn of hnnnon's nnnropy mehod for d proecessnrg nnoonnnn nnyysss. al-Zahra University Quarterly*, ۱۱(۷۷): ۱-۱۷.
- Dehkoda, Ali Akbar (۱۳۸۸). *Dictionary*. Tehran: Publishing and Printing Institute of Tehran University.
- Dibaei Saber, Mohsen; Jafari Thani, Hossein and Ayati, Mohsen (۹۹۹۹). *hhh vvll of involvement of the Persian curriculum of the primary period (third and fourth grade) with rrrrrr y sksssbdddon hh nrrrnooon study of rrrr ... Educational innovation quarterly*, ۱۹(۳۶): ۲۹-۴۹.
- Gall, Meredith & Borg, Walter (۴۴۴۴). *Quantitative and qualitative research methods in educational sciences and psychology*. translated by Nasr and other. Tehran: Samt Publications.
- Holsti, L.R. (۱۹۹۵). *content analysis in social and human sciences*. translated by Nader Salarzadeh. Tehran: Allameh Tabatabai University Press.
- Kaabi, Ali Atiya (۲۰۰۷). *Peaceful coexistence between heavenly religions*. translated by Hamidreza Sheikhi. Mashhad: Astan Quds Razavi, Islamic Research Foundation.
- Karimi Khoigani, Ruhollah & Rostami, Homayun (۲۰۱۹). *rrr oeessnrg hh aauss of tendencies and ways to prevent educational crimes and injuries in the teaching resources of ooo d d TThinking nnd Lffyyy of oooondrry hhhoo uuudnnss. Scientific Journal of Social Order*, ۱۲(۲): ۵۵-۶۶.
- Kariminia, Mohammad Mahdi (۷۷۷۷). *Peaceful Coexistence in Islam and International Law*, Qom: Imam Research Publication.
- Kariminia, Mohammad Mehdi (۲۳۳۳). *Divine Religions and Peaceful Coexistence. Rawaq Andisheh*. No. ۶۶, pp. ۸۸-۱۹۹.
- Krippendorff, Kloss (۴۴۱۴). *Content analysis, the basics of methodology*. translated by Hoshang Nayeibi. Tehran: Ney Publishing.
- Makarem Shirazi, Naser (۱۹۹۵). *Tafsir Nemoneh*. Tehran: Dar al-Ketab al-Islamiya.
- Mobaleghi, Ahmed (n. d). *The theory of coexistence in the religion of Islam, based on the sources and opinions of the scholars of Islamic religions*. Qom: Cultural and Education Unit of the International Union of United Nations.
- Mostarhemi, Seyyed Isa & Taghadusi, Mohammad Youssef (۲۰۱۶). *QQrnn souwoas for hh paaefuccoxxssnnree of rll ggoons. Quran and Science Studies*, No. ۱, pp. ۱-۵۵.
- Movahedi Savoji, Mohammad Hassan (۲۳۱۳). *hhle paaeful ooxssnnree of humans from th prrspccvvv of hh uu r'nn nnd hh nrrrnooon human rggss sysmmm Human Rights*, ۱ & ۲ (۱۷&۱۸), pp. ۱۳۱-۱۸۸.
- Najafi, Hassan, Sobhaninejad, Mehdi and Vafaei, Reza (۴۴۱۴). *EExppnnnooon of hh components of multicultural education and its analysis in the content of textbooks history of mddl shhoonnrrnn". Tarbiati Research Journal*, ۱۰(۲۲): ۱۱-۴۴.
- Rostamian, Mohammad Ali (۲۰۱۰). *IImams (..s.) hrrdd of paaefu coxxssnnree. Haft Asman*, ۱۲(۷۷): ۱۵۵-۱۰۰.

Salehi Omran, Ibrahim & Sobhaninejad, Mehdi (۱۳۹۴). The effect of the amount of money paid to the components of martyrs and martyrs of holy defense in the content of elementary courses textbooks.. *Education and Learning Research Quarterly (Behaviour Science)*, ۲۲(۶): ۲۱۱-۲۴۴.

Sarkheyi, Behnam (۱۳۹۶). The Effect of the Coexistence on the Organization of the Islamic *Motalefeh Policy*, ۴(۱۵): ۱۹۹-۱۰۰.

Sarmad, Zohreh, Bazargan, Abbas & Hijazi, Elahe (۱۳۹۱). *Research methods in behavioral sciences*. Tehran: Agah.

Scott, William (۱۳۹۱). *Financial Accounting Theory*. translated by Ali Parsaian. Tehran: Termeh.

Tricky, S. & Topping, K. J. (۲۰۰۵). Philosophy for Children, volume ۱. *Research Paper in Education*, ۱۹(۳): ۳۶۳-۸۸۸.

Vafaei, Reza & Sobhani Nejad, Mehdi (۱۳۹۴). Components of multimedia and communication textbooks.. *Theory and practice in curriculum*, ۳(۵): ۱۱۱-۱۲۸.

